

УДК 911.5

ДОЛИНИ ГІРСЬКИХ РІК БУКОВИНСЬКИХ КАРПАТ, ЯК НАЙБІЛЬШ ОСВОЄНІ ТА АНТРОПОГЕННО ПЕРЕТВОРЕНІ ГЕОСИСТЕМИ

Дутчак М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статті розглянуто особливості ландшафтної структури долин гірських рік, проведено аналіз господарського освоєння та антропогенної перетвореності ландшафтних комплексів.

Вступ. Долини більшості гірських рік, на відміну від рівнинних, своєму формуванню завдячують тектонічним процесам. У зв'язку з цим, та особливостями літологічного складу гірських порід територій по яких вони протікають їх можна об'єднати в три домінуючі види. На фоні гірських ландшафтів саме долини є одними із найбільш придатних для життя і господарської діяльності людини. В горах до ландшафтних комплексів днищ долин рік приурочені майже всі населені пункти, сільськогосподарські угіддя, переважна більшість шляхів сполучення, промислових підприємств. Не виключенням із цього є і долини Карпатських рік.

Основний матеріал. Гірські ріки їх басейни разом знаходяться на найвищому рівні природної, і природно-суспільної інтеграції, тобто належать до категорії найбільш повних проявів цілісності земної матерії в певних просторово-часових межах. В басейнах рік формується особливий рід долинно-річкових ландшафтів (ДРЛ).

ДРЛ розуміємо і вивчаємо як відкриту багатофакторну флювіально-морфо-літодинамічну, каскадну полісинтетичну систему, утворену рядом генетично і функціонально тісно взаємозв'язаних різновікових і різнорівневих підсистем (руслів, заплавів, надзаплавнотерасових, схилів), об'єднаних в єдине стійко-пластичне утворення тобто річковий басейн.

Басейни рік існують на протязі тисяч і сотень тисяч років. Середовище в якому вони функціонують, поступово змінюється, тягнучи за собою зміни в їх структурі і функціонуванні. Отже річкові басейни можна розглядати як цілеспрямовану систему, тобто як систему, яка відтворює свої головні функціональні характеристики при зміні зовнішніх умов. Одночасно басейни рік можна розглядати як інформаційну систему котра фіксує стан довкілля, резонує на зміни в ньому і виробляє певну інформацію, яка закріплюється в морфологічній структурі ДРЛ.

Для ДРЛ гірських рік характерні:

- активна роль у ландшафтогенезі групи літо-морфо-тектогенних та гідрогенних чинників і водних ерозійно-аккумулятивних процесів, особливо

- стоку - потоків води, мінеральних і хімічних речовин (в тому числі і забруднювачів), тепла, біомаси, а, відповідно, - різних видів інформації;

- спільність походження, особливо тісний генетичний зв'язок геокомпонентів і геокомплексів;

- високий ступінь різномірності їх складових структур (руслів, заплавів, надзаплавнотерасових, схилів), часу їх утворення, співвідношення ландшафтоутворюючих процесів, висотного положення, морфології, динаміки, тенденції розвитку;

- активний динамізм усіх процесів, вертикальних і горизонтальних потоків-зв'язків, інтенсивне поступання, переміщення, трансформація різних речовин та енергії;

- низхідна спрямованість, "лінійний стік" зверху - вниз: від витоків до гирла - за течією річки та від бортів долин - до русла;

- поліструктурність територіальної ландшафтної структури, в ДРЛ. Особливо чітко проявляються всі чотири типи територіальної структурної організації ландшафтів: генетико-морфологічної, позиційно-динамічної, парагенетичної і басейнової.

- високий ступінь різноманітності, контрастності, диференційованості, динамізм потоків-зв'язків і генетико-морфологічних систем, багатство і різноманітність їх природно-ресурсних потенціалів (ПРП), отже, як правило, сприятливість їх властивостей для життєдіяльності людини, для розвитку сільськогосподарських, водогосподарських, поселенських, рекреаційних видів природокористування. Особливо слід зазначити високий потенціал естетичних, гуманістичних, духовно-виховних і оздоровлюючих ресурсів ДРЛ.

Особливістю ландшафтної структури долин найбільших гірських рік Буковинських Карпат є домінування на їх бортах схилів місцевостей різної крутизни, складених породами різного літологічного складу з слабо розвинутими світло-бурими лісовими ґрунтами під деревною рослинністю. На фоні схилів місцевостей фрагментарно зустрічаються терасові місцевості у вигляді останців.

Вивчення особливостей ландшафтної структури Буковинських Карпат дозволило нам ДРЛ

віднести до азональних та об'єднати в три домінуючі види.

До першого виду нами віднесені ландшафти ящикоподібних поздовжніх долин рік Путилки, Лопушної, Зубранць, Фальків, тощо. Їх долини закладені, як правило, в синкліналях. Вони характеризуються широкими терасованими днищами з вторинними луками на яких розташовані населені пункти, дороги та невеликі ділянки полів. Борти цих долин представляють собою ландшафтні комплекси крутих терасованих схилів покритих смереково-ялицево-буковими та смереково-ялицевими лісами і вторинними луками.

До другого виду нами віднесені ландшафти поперечних чоткоподібних долин Черемоша, Сірету, Сучави, Дихтинця, Сіретеля тощо. В місцях пересікання гірських хребтів утворюються звужені ділянки з нешироким днищем та крутими терасованими бортами під вторинними луками та буково-смереково-ялицевими лісами. В улогоподібних розширеннях на низьких терасах частково навіть на високій заплаві розташовуються населені пункти, поля, городи, луки дороги.

До третього виду нами віднесені ландшафти вузьких ущелино-подібних глибоко врізаних крутосхилових долин бокових приток (р.р. Рипень, Сторонець, Поркулин, Борсуки, тощо). В структурі ландшафтних комплексів цих долин домінують схилі комплекси із значною крутизною покриті ялицево-смерековими та буково-ялицево-смерековими лісами. Місцями зустрічаються дуже круті і навіть стрімкі прямовисні схили з виходами на денну поверхню корінних порід.

Аналіз сучасної системи природокористування Буковинських Карпат дав нам можливість встановити що найбільш освоєними та антропогенно перетвореними є ландшафтні комплекси долин рік перших двох видів.

До ландшафтів долин цих видів рік приурочені майже всі населені пункти, які ланцюгами тягнуться вздовж долин рік. Вони в основному приурочені до місцевостей низьких та середніх терас, часто утворюючи цілі сільські агломерації. Ландшафтні комплекси на яких розташовані населені пункти зазнають значного забруднення твердими та рідкими побутовими відходами. Територіальна обмеженість змушує місцеве населення селитися на високих заплавах рік, що часто призводить до затоплення, або навіть руйнування будівель підчас повеней та паводків.

Природні умови долин гірських рік є найбільш сприятливими для прокладання шосейних доріг та залізниць в гірській місцевості. Аналіз картографічних матеріалів показує що близько 90% всіх доріг прокладені саме по долинах рік. Будівництво

доріг в долинах гірських рік пов'язане із створенням великої кількості інженерних споруд (мостів, підпірних стінок тощо) та проведенні значних земляних робіт (виїмки, насипи), а це в свою чергу приводить до зміни гідравліки потоку та розмиву берегів рік.

Обмеженість гірських територій в земельних ресурсах, придатних для ведення сільського господарства, привела до того що основні орні землі та городи теж приурочені до днищ долин гірських рік. Виключення становлять тільки пасовища та сіножаті, які розташовані на схилах гірських хребтів. Під орні землі та городи використовуються в основному місцевості низьких та середніх терас, але досить часто з цією метою використовуються і місцевості заплавл. Особливо інтенсивно під городи використовуються урочища високої заплави, де сформувалися досить родючі для гірської місцевості ґрунти.

До місцевостей днищ долин гірських рік приурочені основні промислові підприємства, які спеціалізуються на переробці деревини та виготовленню продукції із неї. Відходи деревопереробної промисловості (тирса) часто складаються на прилягаючих до русел територіях і підчас повеней чи паводків попадають в ріки. Значного впливу на ландшафтні комплекси днищ долин рік мають несанкціоновані відбори бутового каменю, піску та гравію. Це проводить до деформації русел рік та активізації ерозійних процесів, розмиву берегів.

До місцевостей долин рік приурочені основні водогосподарські об'єкти. До них відносяться штучні водойми (ставки) для вирощування форелі та гідротехнічні споруди (малі гідроелектростанції). В останні роки питання будівництва малих гідроелектростанцій дуже гостро стоїть у всьому карпатському регіоні, викликаючи спротив як у місцевого населення так і у екологів.

В останні роки в долинах гірських рік активізувалося спорудження рекреаційних об'єктів. Це в свою чергу приведе до активного впливу рекреантів на ландшафтні комплекси долин. Особливо велику небезпеку для екологічного стану ландшафтних комплексів складають і будуть складати побутові стоки рекреаційних об'єктів, якщо не буде належного їх очищення та контролю за цими процесами зі сторони відповідних контролюючих органів.

Висновки. Провівши аналіз господарського використання ландшафтних комплексів долин гірських рік та оцінку їх антропогенної перетвореності за методикою Гофмана К.Г.- Шищенка П.Г. нам вдалося встановити що найбільшої антропогенної трансформації в долинах гірських рік зазнали місцевості низьких терас. Середнього

ступеня трансформації зазнали місцевості середніх терас та місцевості заплав. Дуже слабо трансформовані місцевості високих терас і майже не трансформовані місцевості корінних схилі долин.

В цілому ландшафтні комплекси гірських рік, на фоні гірських ландшафтів є найбільш освоєні у господарському відношенні і зазнали найбільшої антропогенної трансформації, тому потребують детального вивчення і розробки наукових заходів по раціональному використанні та запобіганню екологічних катастроф.

Дутчак Н. Долины горных рек Буковинских Карпат, как наиболее освоенные и антропогенно преобразованные геосистемы. В статье рассмотрены особенности ландшафтной структуры долин горных рек, проведено анализ хозяйственного освоения и антропогенной преобразованности ландшафтных комплексов

Dutchak N. Valley mountain rivers Bukovina Carpathians, the most exploited and anthropogenically transformed geosystem. The article discusses the features of the landscape structure of the valleys of mountain rivers, the analysis of economic development and transformation of anthropogenic landscapes.

Список літератури

1. Дутчак М. В. Особливості формування та функціонування Дністровської долинно-річкової системи в межах Середнього Придністров'я. / Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Вип 46, Т.1. – 274 с., ст.41.
2. Дутчак М.В. Ландшафти Середньодністровської долинно річкової системи та їх антропогенна перетвореність // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Географія з-Вінниця, 2005. – вип. 9 – С. 13 – 17.
3. Шищенко П.Г. Прикладная физическая география. – К.: Высшая школа, 1988. – 192 с.